SEMANTIC AND SYNTACTIC FEATURES OF TRANSITIVE AND INTRANSITIVE VERBS IN ENGLISH AND UZBEK

Gulbahor Husanboy qizi Turgunboeva
Umbrella Learning Center, Uzbekistan

Abstract

This thesis examines transitive and intransitive verbs in English and Uzbek from a contrastive linguistic perspective. It focuses on the relationship between verb meaning, argument structure, and the grammatical expression of participants. Although verbs in the two languages may have similar lexical meanings, their syntactic patterns do not always correspond directly. The examples *"She opened the door"* and *"U eshikni ochdi"* illustrate a close correspondence between English and Uzbek transitive constructions. In contrast, *"The door opened"* and *"Eshik ochildi"* demonstrate that similar situations can be expressed through different grammatical structures. The discussion also considers the relationship between transitivity and the voice category. It argues that transitivity should be analysed by examining verb meaning, grammatical structure, and context rather than relying exclusively on direct translation. The findings presented are descriptive observations and require further verification through systematic analysis of authentic linguistic data.

Keywords

contrastive linguistics, transitivity, intransitivity, verb, argument structure, English, Uzbek, syntax, semantics.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA O‘TIMLI VA O‘TIMSIZ FE’LLARNING SEMANTIK-SINTAKTIK XUSUSIYATLARI

Turg‘unboyeva Gulbaxor Husanboy qizi - *Umbrella Learning Center, O‘zbekiston*

Annotatsiya. Ushbu tezis ingliz va o‘zbek tillarida o‘timli hamda o‘timsiz fe’llarning xususiyatlarini chog‘ishtirma tilshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganadi. Unda

fe’lning leksik ma’nosi, argument tuzilishi va gap ishtirokchilarining grammatik ifodalanishi o‘rtasidagi munosabatlar tahlil qilinadi. Ikki tildagi fe’llar o‘xshash lug‘aviy ma’noga ega bo‘lishiga qaramay, ularning sintaktik qo‘llanishi har doim ham bir-biriga mos kelavermaydi. “She opened the door” va “U eshikni ochdi” misollari ingliz va o‘zbek tillaridagi o‘timli tuzilmalarning o‘xshashligini ko‘rsatadi. “The door opened” va “Eshik ochildi” misollarida esa o‘xshash vaziyat turli grammatik vositalar orqali ifodalanadi. Shuningdek, tezisda o‘timlilikning nisbat kategoriyasi bilan aloqasi ko‘rib chiqiladi. Fe’llarni faqat bevosita tarjima asosida emas, balki ularning ma’nosi, grammatik tuzilishi va kontekstdagi qo‘llanishini hisobga olgan holda tahlil qilish zarurligi ta’kidlanadi. Keltirilgan kuzatishlar tavsifiy xususiyatga ega bo‘lib, ularni tabiiy til materiallari asosida tizimli ravishda tekshirish lozim.

Kalit so‘zlar: chog‘ishtirma tilshunoslik, o‘timlilik, o‘timsizlik, fe’l, valentlik, ingliz tili, o‘zbek tili, sintaksis, semantika.

1. Kirish

Fe’l gapning mazmuniy va grammatik markazlaridan biri hisoblanadi. Uning ma’nosi gapda qanday ishtirokchilar qatnashishi, bu ishtirokchilar qanday grammatik shaklda ifodalanishi va gapning qanday sintaktik tuzilishga ega bo‘lishiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan o‘timli va o‘timsiz fe’llarni o‘rganish fe’l semantikasi hamda sintaksis o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

O‘timli fe’llar odatda harakatning bevosita obyektini ifodalovchi to‘ldiruvchi bilan qo‘llanadi. O‘timsiz fe’llar esa bevosita obyektni talab qilmaydi. Biroq ushbu farqni faqat fe’lning lug‘aviy ma’nosi orqali belgilash har doim ham yetarli emas. Ayrim fe’llar kontekstga qarab turli sintaktik tuzilmalarda ishlatilishi mumkin.

Ingliz va o‘zbek tillarining chog‘ishtirma tahlili mazkur hodisaning umumiy va farqli jihatlarini aniqlashga yordam beradi. Ayniqsa, fe’lning valentligi, to‘ldiruvchining grammatik ifodalanishi va nisbat kategoriyasi bilan aloqasi alohida e’tibor talab qiladi.

2. Tadqiqotning maqsadi va usullari

Tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek tillarida o‘timli va o‘timsiz fe’llarning semantik-sintaktik xususiyatlarini tavsiflash hamda ularning qo‘llanishidagi o‘xshashlik va farqlarni ko‘rsatishdan iborat.

Tezisda tavsifiy va chog‘ishtirma tahlil usullaridan foydalaniladi. Misollar quyidagi mezonlar asosida ko‘rib chiqiladi:

- fe’lning leksik-semantik ma’nosi;
- fe’l bilan bog‘lanadigan grammatik ishtirokchilar;
- bevosita obyektning mavjudligi yoki mavjud emasligi;
- gapning sintaktik tuzilishi;
- kontekstning fe’l talqiniga ta’siri.

Keltirilgan misollar nazariy tahlil uchun xizmat qiladi. Ular statistik korpus tahlili yoki eksperimental tadqiqot natijalari sifatida taqdim etilmaydi.

3. Ingliz va o‘zbek tillarida o‘timli fe’llar

O‘timli fe’llar harakatning boshqa shaxs yoki predmetga yo‘nalishini ifodalashi mumkin. Ingliz tilidagi *“She opened the door”* gapi bunga misol bo‘ladi. Ushbu gapda *she* harakatni bajaruvchini, *the door* esa harakat ta’sir qilayotgan obyektni bildiradi.

O‘zbek tilidagi “U eshikni ochdi” gapida ham “u” bajaruvchini, “eshikni” esa bevosita obyektni ifodalaydi. Ingliz tilida obyekt odatda fe’ldan keyin keladi, o‘zbek tilida esa obyektning vazifasi ko‘pincha tushum kelishigi orqali ko‘rsatiladi. Demak, mazkur misolda ikki tilning sintaktik tuzilishida o‘xshashlik mavjud bo‘lsa-da, grammatik munosabatlarni ifodalash vositalari farqlanadi.

O‘timlilikni tahlil qilishda faqat obyektning gapda ochiq ifodalanganiga qarab xulosa chiqarish to‘g‘ri emas. Masalan, ingliz tilidagi *“They are eating”* gapida obyekt ko‘rsatilmagan bo‘lsa-da, *eat* fe’li boshqa kontekstlarda obyekt bilan ishlatilishi

mumkin: *"They are eating dinner."* Bu holat fe'lning sintaktik xususiyatlarini kontekst bilan birgalikda o'rganish kerakligini ko'rsatadi.

O'zbek tilida ham "U ovqat yeyapti" va "U ovqatni yeyapti" kabi gaplarda obyektning ifodalanishi turlicha bo'lishi mumkin. Bunday misollar o'timlilikni tahlil qilishda grammatik shakl bilan birga ma'no va kontekstni hisobga olish muhimligini ko'rsatadi.

4. O'timsiz fe'llar va sintaktik tuzilish

O'timsiz fe'llar bevosita obyektni talab qilmaydigan fe'llardir. Masalan, ingliz tilidagi *"The child slept"* va o'zbek tilidagi "Bola uxladi" gaplarida harakat yoki holatni ifodalovchi fe'llar bevosita obyekt bilan qo'llanmagan.

Biroq ayrim fe'llar bir kontekstda o'timsiz, boshqa kontekstda esa o'timli tuzilishda ishlatilishi mumkin. Ingliz tilidagi *"The door opened"* gapida *open* fe'li bevosita obyekt bilan kelmaydi. *"She opened the door"* gapida esa ayni fe'l o'timli vazifada ishlatilgan. Demak, fe'lning sintaktik xususiyati uning ma'nosi va gapdagi vazifasi bilan chambarchas bog'liq.

O'zbek tilida "Eshik ochildi" va "U eshikni ochdi" gaplari mazmunan bir-biriga yaqin vaziyatlarni ifodalaydi, lekin grammatik jihatdan farq qiladi. Birinchi gapda eshik holatining o'zgarishi tasvirlanadi, ikkinchisida esa harakatni bajaruvchi ham ko'rsatiladi. "Ochildi" shaklining grammatik talqini nisbat kategoriyasi bilan ham bog'liq bo'lgani uchun bunday misollarni faqat o'timlilik nuqtayi nazaridan emas, balki nisbat bilan aloqador holda ham tahlil qilish lozim.

5. O'timlilik va nisbat kategoriyasining o'zaro munosabati

O'timlilik va nisbat kategoriyalari o'zaro bog'liq, biroq ular bir xil grammatik hodisa emas. O'timlilik fe'lning argument tuzilishi va obyekt bilan munosabatiga taalluqli bo'lsa, nisbat harakat ishtirokchilarining gapdagi grammatik tashkil etilishi bilan bog'liq.

Ingliz tilidagi quyidagi gaplarni ko‘rib chiqamiz:

The researcher analysed the data.

The data were analysed by the researcher.

Birinchi gapda *the researcher* grammatik ega bo‘lib, harakatni bajaruvchini bildiradi. Ikkinchi gapda esa *the data* grammatik ega vazifasiga chiqadi va gap majhul nisbat shaklida tuzilgan.

O‘zbek tilida bu mazmun “Tadqiqotchi ma’lumotlarni tahlil qildi” va “Ma’lumotlar tahlil qilindi” gaplari orqali ifodalanishi mumkin. Misollar o‘timli tuzilmalarning nisbat o‘zgarishi bilan bog‘liq holda qayta tashkil etilishini ko‘rsatadi.

Shunga qaramay, barcha o‘timli fe’llar har qanday sharoitda majhul nisbatda qo‘llanadi, degan xulosaga kelish mumkin emas. Fe’lning leksik ma’nosi, grammatik cheklovlar va kontekst muayyan shaklning qo‘llanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli o‘timlilik va nisbatni o‘zaro aloqador, ammo mustaqil tahlil mezonlari sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

6. Xulosa

Ingliz va o‘zbek tillarida o‘timli va o‘timsiz fe’llar harakatning ishtirokchilari, obyektning mavjudligi va gapning sintaktik tuzilishi bilan bog‘liq muhim xususiyatlarga ega. Ayrim fe’llar ikki tilda o‘xshash sintaktik qoliplarda qo‘llansa, boshqa holatlarda obyektning ifodalanishi yoki fe’l shaklining grammatik vazifasi farqlanishi mumkin.

Chog‘ishtirma tahlil shuni ko‘rsatadiki, fe’lning o‘timliligini faqat lug‘aviy tarjima asosida aniqlash yetarli emas. Fe’lning semantik xususiyatlari, argument tuzilishi va kontekstual qo‘llanishi birgalikda o‘rganilishi lozim. Bundan tashqari, o‘timlilikning nisbat kategoriyasi bilan aloqasi ham grammatik tuzilishlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ingliz va o‘zbek badiiy matnlaridan tizimli ravishda misollar yig‘ish, fe’llarni semantik guruhlarga ajratish va ularning argument tuzilishini

qiyoslash mumkin. Bunday yondashuv ikki tilning leksik-grammatik tizimidagi umumiylik va farqlarni aniqroq tavsiflashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Comrie, B. (1989). *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology* (2nd ed.). University of Chicago Press.

2. Levin, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. University of Chicago Press.

3. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.